

MUHOJIRLAR SIFATIDA QOCHQINLAR HUQUQINING TARTIBGA SOLINISHI

Razakova Farangiz Karim qizi,

Toshkent shahar adliya boshqarmasi, Mirzo Ulug'bek tuman adliya bo'limi,

Mirzo Ulug'bek tumani FHDYO bo'limi, Ish yurituvchi xodimi

E-mail: farangizrazaqova@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu tezis hozirda globallashayotgan davrda qochqinlar maqomini aniqlash bilan bog'liq. Shu munosabat bilan qochqin maqomini tan olishga intilayotgan odamlarning huquqiy mushkul ahvoli qochqinlar huquqi bo'yicha yetakchi yurisdiksiyalarda sud organlari tomonidan nomuvofiq tarzda ko'rib chiqilganligi haqidagi dalillarni ko'rib chiqib, bu borada xalqaro qochqinlar huquqining aniq va prinsipial qo'llanilishiga nazariy hamda doktrinal to'siqlarni aniqlash 1951-yildagi Qochqinlar maqomi to'g'risidagi konvensiya va uning 1967-yil Protokolining 1A (2) moddasi ma'nosida shaxs qanday holatlarda ta'qibga uchraganidan asosli qo'rquvni yuzaga keltirishi mumkin" degan savol tug'iladi. Tabiiy xavf-xatarlar va insonlar o'rtasidagi munosabatlarni aniq tushunmasdan RSD (Rad etish sezgir disforiya) xavfsiz bajarilishi mumkin emasligini ta'kidlagan holda, tezis odamlarning turli xil ta'sir ko'rsatishi va tabiiy ofatlar bilan bog'liq zararlarga zaifligining qo'shimcha sababi sifatida kamsitishni ko'radigan tabiiy ofatlar antropologiyasi va siyosiy ekologiyadan tushunchalarni oladi. Ushbu nazariy asos, mavjud doktrinal va sud yondashuvlarini ko'rib chiqishdan olingan tushunchalar bilan birgalikda ta'qib qilishning asosiy inson huquqlariga asoslangan yondashuvini tanqidiy qayta ko'rib chiqishga undaydi. Tadqiqot savoliga javob sifatida qochqinlar ta'rifining inson huquqlariga asoslangan yangi talqini qabul qilinadi va qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: Qochqinlar, ko'chish, siyosiy boshpana, migrantlar, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Qochqinlar bo'yicha Oliy Komissarligi, 1951-yilgi Qochqinlar to'g'risidagi konvensiya.

Kirish

Ushbu tezis mavzusining asoslanishi va uning dolzarbligi. "Xalqaro migrant" tushunchasining umumiy qabul qilingan ta'rifi yo'q. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1998-yildagi Xalqaro migratsiya statistikasi bo'yicha tavsiyalariga ko'ra, "uzoq muddatli migrant" - bu o'zi fuqarosi bo'lgan davlat hududidan tashqarida bo'lgan shaxs yoki chet elda ixtiyoriy yoki noixiyoriy, shuningdek, muntazam yoki tartibsiz bir yildan ortiq istiqomat qilgan

fuqarolardir¹. Xuddi shunday, Evropa Ittifoqining statistika idorasi ham kamida 12 oylik yashash muddatini ta'kidlaydi².

Xalqaro Migratsiya Tashkiloti bugungi kunda yanada to'g'ri ko'rinadigan ochiqroq ish ta'rifini taklif qiladi: Xalqaro huquqda ta'riflanmagan soyabon atama, u o'zining odatiy yashash joyidan mamlakat ichida yoki xalqaro chegara orqali vaqtincha yoki doimiy ravishda hamda turli sabablarga ko'ra ko'chib o'tayotgan shaxs haqidagi umumiy tushunchani aks ettiradi. Bu atama mehnat muhojirlari kabi bir qator aniq belgilangan huquqiy toifalarni o'z ichiga oladi; harakatining muayyan turlari qonuniy ravishda belgilangan shaxslar, masalan, noqonuniy olib kirilgan migrantlar; shuningdek, maqomi yoki harakatlanish vositalari xalqaro huquqda aniq belgilanmaganlar, masalan, xalqaro talabalar³. Ko'pgina boshqa tashkilotlar ham xuddi shunday keng ta'rifni qabul qiladilar. Xalqaro mehnat byurosining Statistika departamenti ma'lumotlariga ko'ra, xalqaro migrantlar "o'sha davlatning oddiy rezidenti bo'lgan va boshqa davlat fuqarolari bo'lgan shaxslardir". (xorijiy aholi) yoki tug'ilgan joyi boshqa davlatda joylashgan (chet elda tug'ilgan aholi)". Xalqaro Qizil Xoch va Qizil Yarim Oy Jamiyatlari Federatsiyasi migratsiya majburiy yoki ixtiyoriy bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi, lekin ko'pincha tanlov va cheklovlarning kombinatsiyasi ishtirok etadi⁴. Qizig'i shundaki, u uzoq vaqt davomida chet elda yashash niyatini ta'kidlaydi, Holbuki, motivatsiya yoki qolish muddati ko'pgina boshqa kontekstlarda migratsiyani belgilovchi elementlar hisoblanmaydi.

Masalan, barcha mehnat migrantlari va ularning oila a'zolarini himoya qilish to'g'risidagi xalqaro konventsiyada: «mehnat migranti» atamasi u fuqarosi bo'lmagan davlatda haq to'lanadigan faoliyat bilan shug'ullanishi kerak bo'lgan, shug'ullanayotgan yoki shug'ullangan shaxsni bildiradi. Darhaqiqat, "migrant" atamasi sayyohdan tortib odam savdosidan omon qolganacha bo'lgan keng doiradagi odamlarni qamrab oladi. Bu spektrda qochqin muhojir hisoblanadi.

Biroq, uzoq vaqtdan beri mavjud qochqinlarni muhojir sifatida ko'rsatish kerakmi yoki yo'qmi, degan bahs-munozaralar mavjud. Bir qancha tashkilotlar, qochqinlar himoyachilari va olimlar qochqinlar rejimini himoya qilish vositasi sifatida "migrantlar" va "qochoqlar" o'rtasidagi aniq chegarani ta'kidlaydilar. Ular boshqa migratsiya turlari bilan solishtirganda qochqinlar harakatiga turtki bo'lgan o'ziga xos motivlarga, shuningdek, qochqinlarni himoya qilishning

¹ UN Department of Economic and Social Affairs, 'Definitions: Refugee, Migrant' (UN Refugees and Migrants) <<https://refugeesmigrants.un.org/definitions>> accessed 29 October 2019.

² Council Regulation (EC) No 862/2007 of 11 July 2007 on Community Statistics on Migration and International Protection and Repealing Council Regulation (EEC) No 311/76 on the Compilation of Statistics on Foreign Workers [2007] OJ L199/23, art 2.1(b).

³ International Organization for Migration, 'Glossary on Migration', IML Series No 34 (2019) 130.

⁴ Canadian Red Cross, 'What is the Difference between a Refugee and a Migrant?' <https://www.redcross.ca/how-we-help/current-emergency-responses/past-emergency-responses/past-emergencies-and-disasters/domestic/2017/syrian-refugee-arrival-appeal/how-does-the-canadian-red-cross-help-refugees-and-migrants>

o'ziga xos me'yoriy va institutsional asoslariga ishora qiladilar⁵. Shunday qilib, Qochqinlar (himoya) bo'yicha sobiq Oliy komissar yordamchisi Erika Feller bu ikki guruhni chalkashtirib yuborish xavfli va qochqinlarni himoya qilish uchun zararli ekanligini va "migrant" va "qochqin" o'rtasidagi chegara xiralashganidek, qochqinlarni himoya qilish uchun xavfli ekanligini ta'kidlaydi⁶.

Yaqinda bu mavzu 2015-yilda Yevropaning "migratsiya inqirozi" deb atalmish cho'qqisida, asosan urushdan vayron bo'lgan Suriyadan bir milliondan ortiq boshpana izlovchilar Yevropaga yetib kelganida, jamoatchilik muhokamasiga sabab bo'ldi. Bu Al-Jazeera yangiliklar veb-saytining O'rta yer dengizidagi "migrantlar" emas, balki kerak bo'lganda "qochoqlar" ga murojaat qilishini e'lon qilish bilan boshlandi⁷. Ta'kidlanishicha, "migrant" jabrlanuvchilarning ovozini yo'qotadigan va zo'ravonlik va mojarolardan qochganlarning huquqlarini buzadigan atamadir. Shundan so'ng tegishli atamalardan foydalanish va qochqinlarga nisbatan jamoatchilikning munosabatiga potentsial ta'siri haqida ommaviy axborot vositalarida qizg'in muhokama bo'ldi. UNHCR "qochoqlar va muhojirlarni aralashtirib yuborishdan" ogohlantirib, bu "qochoqlar hayoti va xavfsizligi uchun jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkinligini" ta'kidladi.

Mazkur tezis ishining obyekti bo'lib, mamlakatda davlatning qochoqlar bilan bog'liq vakolatlarini amalga oshiruvchi barcha idora, agentliklar va Xalqaro tashkilotlari bilan qochoqlar o'rtasida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlar, shuningdek, chet elda istiqomat qilayotgan qochqochlar bilan bog'liq huquqiy aloqalar hisoblanadi.

Tezis ishining predmeti – qochqinlar huquqini xalqaro va milliy huquqiy tartibga solishda, emmigratsiya, immigrant tushunchasi, migratsiyaning huquqiy tabiati, Xalqaro migratsiya tashkilotining va Qochqinlar agentligining chet elda istiqomat qilayotgan fuqarolar bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlari, uning ilmiy-huquqiy mohiyati, migrantlar oqimi, noqonuniy migratsiya, mehnat migratsiyalarining mamlakatimizga xos bo'lgan hamda xalqaro xususiyatlarining ilmiy muhokamalari, migratsiya jarayonini huquqiy tartibga solishga oid ilmiy-nazariy va amaliy muammolardir.

⁵ UNHCR, Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status and Guidelines on International Protection under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees, HCR/1P/4/ENG/REV.4 (1979, reissued 2019) para 62–4.

⁶ Erika Feller, 'Refugees Are Not Migrants' (2005) 24(4) RSQ 27, 28.

⁷ Barry Malone, 'Why Al Jazeera Will Not Say Mediterranean "Migrants"' (Al Jazeera, 20 August 2015) https://humanityinaction.org/knowledge_detail/an-alternative-vocabulary-for-reporting-on-migration-issues-on-politics-ethics-and-the-news-medias-contested-migration-terminology/.

Tezis ishining maqsadi.

- Boshpana izlovchilar va qochqinlarning kelishiga tezkor va samarali javob berish uchun qonunlar va siyosatlarni ishlab chiqishda ushbu ishtirokchilarga yordam berish;
- Xalqaro himoya tamoyillarini qo'llab-quvvatlagan holda odamlarning aralash harakatlariga javob berish uchun himoyaga sezgir kirish tizimlarining elementlarini tavsiflash;
- adolatli va samarali boshpana tartib-qoidalarining elementlarini belgilash;
- Qochqinlar bo'yicha xalqaro huquq standartlariga muvofiq, muhtojlarga xalqaro himoya berilishini ta'minlashga yordam berish;
- Qochqinlarga nisbatan bag'rikenglik va hurmatni kuchaytirish; va
- Xalqaro himoyaga muhtoj qochqinlar va boshqalar uchun uzoq muddatli yechimlarni qo'llab-quvvatlash tashabbuslarini aniqlash.

Tadqiqotning usullari.

Tadqiqotning metodologik asosi quyidagilardan iborat: qochqinlar huquqi sohasidagi ijtimoiy va huquqiy hodisalarni (jumladan, g'oyalar, tushunchalar va nazariyalar) ularning tarixiy rivojlanishi, o'zaro bog'liqligi, nazariy va amaliy bog'liqligida bilish tamoyillari; umumiy ilmiy yondashuvlar – tizimli, kompleks, shaxsiy-ijtimoiy-faol yondashuv, tarixiy-huquqiy, qiyosiy-huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy; kuzatish, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, statistik empirik usullar - so'rov, to'plangan tajribani o'rganish va umumlashtirish, migratsiya faoliyati bo'yicha sharhlar, hisobotlar hamda ilmiy bilishning boshqa usullaridan foydalanildi. 2018-yilda Qochqinlar bo'yicha Global shartnoma va Migratsiya bo'yicha global shartnomaning qabul qilinishiga olib kelgan munozaralarda qochqinlarni muhojirlardan ajratib turishga qaratilgan sa'y-harakatlar ham muhim o'rin tutdi. Biz qochqinlar haqiqatan ham muhojirlar, deb bahslashamiz. Biz qonuniy migratsiya uchun cheklangan yo'llar, qochqinlar uchun cheklangan bardoshli yechimlar va boshpana izlovchilarga nisbatan jazo siyosati bilan tavsiflangan global kontekstda ushbu ikki toifa o'rtasidagi o'xshashlikni ta'kidlaymiz. Bunda biz qochqinlarning alohida ekanligini inkor etmaymiz va xalqaro qochqinlarni himoya qilish rejimiga shubha qilmaymiz. Aksincha, qochqinlarni himoya qilishning joriy institutsional va me'yoriy asoslari qo'llab-quvvatlanishi va Qochqinlar to'g'risidagi Konvensiya va Protokolda belgilangan qochqinlar uchun maxsus huquq va huquqlar amalga oshirilishi va kuchaytirilishi kerak.

Bizning maqsadimiz qochqinlar va migrantlar tafovutiga asos bo'lgan majburiy, ixtiyoriy, siyosiy yoki iqtisodiy ikkilik nima uchun shubhali ekanligini ko'rsatishdir. Biz qochqinlarni muhojirlar sifatida konseptsiyalash qochqinlarni himoya qilish bo'yicha o'ziga xos me'yoriy va institutsional asosni buzmaydi, deb ta'kidlaymiz. Aksincha, u qochqinlarning boshpana va xavfsizlikka kirishini yanada kuchaytiradi. Qochqinlar, barcha muhojirlar singari, xalqaro

inson huquqlari qonuni bilan allaqachon himoyalangan, bu qochqinlarning zaifligini kuchaytiruvchi ko'plab kesishuvchi omillarni (masalan, yosh, jins, din, etnik kelib chiqishi va millati) hal qilishda samarali ekanligini isbotladi.

Shuningdek, muhojir va qochoq o'rtasidagi farqda turib olish ko'pchilikni muhojirlar himoyaga muhtoj emasligiga, qochoqlar esa himoyaga muhtoj degan fikrga olib keladi, bu noto'g'ri e'tiqod: qochqinlar Qochoqlar to'g'risidagi konvensiyada ko'rsatilgandek "xalqaro himoyaga" muhtoj bo'lishi mumkin, ammo barcha muhojirlar, aslida hamma insonlar - davlatlarning inson huquqlarining buzilishidan himoya qilinishiga muhtoj.

Bizning maqsadimiz, oxir-oqibat, harakatdagi barcha odamlar, shu jumladan qochqinlar huquqlarini yaxshiroq himoya qilishga olib keladigan global harakatlanish rejimini talab qilishdir. Xalqaro migratsiya huquqi hali ham shakllanmagan va parchalanib ketgan, ammo Migratsiya bo'yicha Global shartnoma davlatlarning javoblarini yanada uyg'unroq shakllantirish yo'lidagi muhim siyosiy qadamdir.

Ehtiyotkorlik bilan aytish mumkinki, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi 1948-yildan keyingi inson huquqlari bo'yicha ko'plab hujjatlar va institutlar uchun impuls yaratganidek, Global shartnoma ham kelgusi o'n yilliklarda xuddi shunday katalitik rolga ega bo'lishi mumkin.

Ushbu bobning birinchi bo'limi qochqinlar/migrantlar farqiga oid adabiyotlarni ko'rib chiqadi va uni qo'llab-quvvatlash to'g'ri va asoslimi yoki yo'qmi.

U majburiy migratsiyaga turtki bo'layotgan bir-biriga o'xshash va o'zaro bog'liq bo'lgan motivlar va kontekstlarni ta'kidlaydi.

Ikkinchi bo'lim qochqinlar xavfsizligiga erishish yo'lida duch kelayotgan to'siqlarga e'tibor qaratadi va uzoq muddatli yechimlarni topishdagi qiyinchiliklar ikkinchi darajali harakatlarga olib kelishi va o'z navbatida siyosiy va ommaviy axborot vositalarida muhojirlar va qochqinlar o'rtasidagi farqni yanada xiralashtirishi mumkinligini ta'kidlaydi. **Uchinchi bo'lim boshpana va qochqinlar** huquqlaridan foydalanishni ta'minlash va qo'llab-quvvatlash yo'llarini o'rganadi.

Unda nima uchun qochqinlarning xalqaro huquqdagi maxsus maqomi ularning samarali himoya qilinishini kafolatlamasligini tushuntiradi (ko'pchilik uchun mustahkam yechimlar yo'qligini hisobga olib).

To'rtinchi bo'limda muhojirlar (shu jumladan qochqinlar) xalqaro inson huquqlari rejimidan ba'zan qochqinlar uchun xalqaro qochqinlar rejimiga qaraganda kuchliroq himoyani taklif qiladi.

Beshinchi bo'limda harakatlanish erkinligi barcha muhojirlar huquqlarini himoya qilishda qanday rol o'ynashi kerakligi bayon etilgan (shu jumladan qochqinlar). Migratsiya bo'yicha

Global shartnoma tomonidan qo'llab-quvvatlanganidek, barcha uchun qulaylashtirilgan harakatchanlikni oshirish iltimosi bilan yakunlanadi.

Muammoli qochqin yoki migrant. Qochqinlarning boshqa toifadagi muhojirlarga nisbatan alohida ekanligining bir qancha sabablari bor. Birinchidan, qochqinlarni himoya qilish rejimi ixtiyoriy emas, balki majburiy⁸ harakatga asoslanadi: qochqin bu sanab o'tilgan besh sababdan kamida bittasi uchun ta'qib qilinishidan asosli qo'rquvga ega bo'lgan shaxsdir⁹. Ikkinchidan, Karens ta'kidlaganidek, - axloqiy nuqtai nazardan, demokratik davlatlar qochqinlarni "sabab-oqibat, insonparvarlik tashvishlari va davlat tizimining me'yoriy taxmini" asosida qabul qilishlari kerak, ya'ni "davlat tizimi odamlarni davlatlarga ajratadi" degan ma'noda, davlatlar birgalikda bu topshiriq halokatli bo'lgan insonlarga yordam berishga mas'uldirlar¹⁰. Olim Gibneynining ta'kidlashicha, qochqinlar iqtisodiy muhojirlarga qaraganda kuchliroq ma'naviy da'voga ega, chunki iqtisodiy muhojirlarga kirish rad etilsa, ular qashshoqlik holatida qolishga majbur bo'ladi; agar qochqinlar qaytarilsa, ularning hayoti xavf ostida qolishi mumkin¹¹. Professor Moore asosiy huquqlarga bo'lgan g'amxo'rlik turli siyosiy jamoalarning qochqinlar oldidagi majburiyatlarini oqlaydi, degan fikrga qo'shiladi. Agar odamlarning hayoti va erkinliklari tahdid ostida bo'lsa, ular xavfsiz boshpana huquqiga ega bo'lishi kerak¹². Qochqinning o'ziga xos konseptual xususiyatlari muhokama qilindi va ba'zan qayta ko'rib chiqildi va bahslashdi. Masalan, Afrika birligi tashkiloti konvensiyasi va Kartagena deklaratsiyasi kabi ba'zi mintaqaviy qochqinlarni himoya qilish hujjatlarida himoya qilish uchun qo'shimcha asoslar misol bo'la oladi. Birinchisi Afrikada o'z taqdirini o'zi belgilash va milliy rivojlanish uchun zo'ravon kurash davrida qabul qilingan¹³ va natijada uning qochqin ta'rifi "tashqi tajovuz, ishg'ol, chet el hukmronligi yoki jamoat tartibini jiddiy ravishda buzadigan hodisalar" dan qochgan odamlarni o'z ichiga oladi¹⁴.

Xuddi shu tarzda, 1980-yillardagi Markaziy Amerikadagi siyosiy vaziyat Kartagena deklaratsiyasidagi qochqinlar ta'rifini "umumiy zo'ravonlik, tashqi tajovuz, ichki mojarolar, inson huquqlarining ommaviy buzilishi yoki jamoatchilikni jiddiy bezovta qilgan boshqa

⁸ Susan F Martin, 'Global Migration Trends and Asylum', UNHCR New Issues in Refugee Research, Working Paper No 41 (2001) 1.

⁹ Etienne Piguet, 'Theories of Voluntary and Forced Migration' in Robert McLeman and François Gemenne (eds), Handbook on Environmental Displacement and Migration (Routledge 2018) 18 (the decision to migrate is made after weighing options and choices, and involves a process of 'utility maximization').

¹⁰ Joseph H Carens, The Ethics of Immigration (OUP 2013) 195–6.

¹¹ Matthew J Gibney, The Ethics and Politics of Asylum: Liberal Democracy and the Response to Refugees (CUP 2004) 12.

¹² Margaret Moore, A Political Theory of Territory (OUP 2015) 209 <https://philpapers.org/rec/MOOAPT>.

¹³ Eduardo Arboleda, 'Refugee Definition in Africa and Latin America: The Lessons of Pragmatism' (1991) 3 IJRL 185; Marina Sharpe, The Regional Law of Refugee Protection in Africa (OUP 2018).

¹⁴ OAU Convention, art 1(2). 24 Cartagena Declaration, conclusion III.

https://www.oas.org/dil/1984_cartagena_declaration_on_refugees.pdf.

holatlardan qochgan odamlarga" kengaytirish haqida ma'lumot berdi. Shacknove ta'kidlaydiki, Afrika birligi tashkiloti konvensiyasi qochqinning ta'rifi "Birlashgan Millatlar Tashkiloti [Qochqinlar to'g'risidagi konvensiya] ta'rifi ta'rif qilmaganidek, fuqaro va davlat o'rtasidagi normal rishtalar turli yo'llar bilan uzilishi mumkinligini tan oladi¹⁵.

Shunga o'xshab, majburiy va ixtiyoriy migratsiya o'rtasidagi qat'iy tafovut ko'p muhokama qilinmoqda. De Genova, Mezzadra, va Pickleslarning fikricha, bu aniq farqni empirik jihatdan asoslab bo'lmaydi, chunki harakat motivlari har doim aralash bo'ladi va ularni bunday oddiy dixotomiyalarga qamrab olish mumkin emas¹⁶. Xususan, barcha migratsiya tanlov va cheklovlarni o'z ichiga oladi, deb ta'kidlangan. Hatto qochqinlar ham o'z manzili va unga erishish uchun tanlagan vositalar ustidan ma'lum darajada nazoratga ega bo'lishi mumkin. Shuningdek, ba'zida ixtiyoriy va majburiy migrantlarni farqlash juda qiyin bo'lishi mumkin: ixtiyoriy migrantlar uydagi dolzarb muammolar tufayli yangi uylar izlashga majbur bo'lishlari mumkin; majburiy muhojirlar oila va jamoat rishtalari yoki iqtisodiy imkoniyatlar tufayli muayyan boshpana tanlashi mumkin. Bundan tashqari, migratsiyaning bir shakli ko'pincha boshqasiga olib keladi. Keyin yangi mamlakatga joylashadigan majburiy muhojirlar ularga qo'shilish uchun oila a'zolari olib kelishi mumkin¹⁷ Bu qiyinchilik 2016-yildagi Qochqinlar va muhojirlar bo'yicha Nyu-York deklaratsiyasida e'tirof etilgan¹⁸ – bu deklaratsiya qisman 2015–16-yillarda Yevropa bo'ylab qochqinlarning keskin ko'chishi natijasida qo'zg'atilgan, bu esa davlatlarni ko'proq muvofiqlashtirishni izlashga undaganligi sababli ahamiyatsiz emas¹⁹.

Shunisi e'tiborga loyiqki, hozirgi global kontekst zamonaviy qochqinlar rejimi va Qochqinlar to'g'risidagi konvensiyaning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan konvensiyadan, xususan, qochqinlarni "zulmkor, totalitar rejimlarning mahsuli" sifatida tasavvur qilganidan keskin farq qiladi. Bugungi kunda ko'pincha o'zaro bog'liq bo'lgan omillar o'z mamlakatini tark etishning iqtisodiy va siyosiy motivlari o'rtasidagi chegarani yo'qotadi. Qurolli to'qnashuvlar, siyosiy tartibsizliklar va nodemokratik jamiyatlar bilan bog'liq majburiy migratsiya so'nggi bir necha o'n yilliklarda sezilarli darajada oshdi, bu iqlim o'zgarishi va tanqis resurslar uchun kurash tufayli yanada kuchaydi²⁰. BMT Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligi ma'lumotlariga ko'ra,

¹⁵ Andrew E Shacknove, 'Who is a Refugee?' (1985) 95 Ethics 274, 275–6. <https://philpapers.org/rec/SHAWIA>

¹⁶ Nicholas De Genova, Sandro Mezzadra, and John Pickles, 'New Keywords: Migration and Borders' (2015) 29 Cultural Studies 55, 72.

¹⁷ Martin (n 16) 1; UNHCR (n 10) para 63.

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/PrinciplesAndGuidelines.pdf>

¹⁸ New York Declaration for Refugees and Migrants, para 6.

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_71_1.pdf

¹⁹ Elspeth Guild, 'The Global Compact as a Milestone in Global Governance of Migration' (2018) 18 Global Social Policy 325, 325.

²⁰ Tazreena Sajjad, 'What's in a Name? "Refugees", "Migrants" and the Politics of Labelling' (2018) 60 Race & Class 40.

2018-yilda 70,8 million odam majburan ko'chirilgan bo'lsa, o'n yil avval bu ko'rsatkich 42 million edi²¹. Ta'qiblar, mojarolar, zo'ravonliklar va inson huquqlarining buzilishi odamlarni o'z uylaridan siqib chiqarishda davom etar ekan, mojarolar (masalan, Suriya va Afg'onistondagilar kabi), bu uzoq davom etadigan katta qochqinlar oqimiga sabab bo'lgan, dunyoda qochqinlar sonini barqaror ravishda oshib bormoqda. Castles majburiy migratsiya globallashtirish bilan bog'liqligini ta'kidlaydi, bu esa "aniq hududlar va guruhlarni tanlab qo'shish va istisno qilish tizimini" yaratdi. Bivand va Oeppen ham qashshoqlik, korrupsiya va siyosiy zo'ravonlik kabi omillarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydilar²². Bettsning ta'kidlashicha, "atrof-muhitning asta-sekin ko'chishi deb ataladigan narsa odatda atrof-muhitning boshqa omillar, xususan, tirikchilik va davlatning zaifligi bilan murakkab o'zaro ta'siriga asoslanadi" va MakAdamning ta'kidlashicha, xalqaro qochqinlar huquqi iqlim o'zgarishi ta'siridan ko'chirilgan odamlarga nisbatan qo'llanilishi mumkin bo'lsa-da, bu odatda bunday odamlarning ehtiyojlarini qondirish uchun noo'rin me'yoriy asosdir²³.

Hozirgi yechimlarning vaqti soat chegarasi. Qochqinlar va ularning oqibatlari. Global migratsiya rejimining yana bir belgilovchi xususiyati qochqinlar uchun yechimlarning vaqti cheklanganligi bo'ldi. Afg'oniston, Suriya va Janubiy Sudan kabi qochqinlarni keltirib chiqaradigan asosiy mamlakatlarda xavfsizlikning yo'qligi va davom etayotgan siyosiy beqarorlik tufayli kelib chiqqan mamlakatga ixtiyoriy repatriatsiya sezilarli darajada cheklandi²⁴. Shunga o'xshab qochqinlar uchun qayta joylashtirish joylari ehtiyojga nisbatan kamligicha qolmoqda. 2015–16 yillardagi "migratsiya inqirozi" davrida Germaniya bir milliondan ortiq qochqinlarni qabul qilgani va 2015–17 yillarda Kanadaning 45 000 dan ortiq (asosan suriyalik) qochqinlarni qabul qilgani kabi rahbariyatning xatti-harakatlari qoida emas, istisno bo'ldi. Shu fonda, boshpana va tranzit mamlakatlarning birinchi davlatlari deb ataladigan mamlakatlarga, ular allaqachon mezbonlik qilayotgan qochqinlarni mahalliy darajada integratsiya qilish uchun sa'y-harakatlarini ikki baravar oshirish uchun bosim kuchaymoqda. Bugungi kunda rivojlanayotgan hududlar Birlashgan Millatlar Tashkilotining Qochqinlar bo'yicha Oliy Komissarligining mandati asosida qochqinlarning 85 foizini qabul qiladi²⁵.

²¹ UNHCR, 'Global Trends: Forced Displacement in 2018' (2019). <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5d08d7ee7/unhcr-global-trends-2018.html>.

²² Marta Bivand and Ceri Oeppen, 'Forced to Leave? The Discursive and Analytical Significance of Describing Migration as Forced and Voluntary' (2018) 44 *Journal of Ethnic and Forced Migration Studies* 981.

²³ Jane McAdam, *Climate Change, Forced Migration, and International Law* (OUP 2012) 40; see also Chapter 46 in this volume.

²⁴ Mathias Czaika and Mogens Hobolth, 'Do Restrictive Asylum and Visa Policies Increase Irregular Migration into Europe?' (2016) 17 *European Union Politics* 345, 348; Frank Düvell, 'Paths into Irregularity: The Legal and Political Construction of Irregular Migration' (2011) 13 *EJML* 275.

²⁵ Mathias Czaika and Mogens Hobolth, 'Do Restrictive Asylum and Visa Policies Increase Irregular

Ajablanarlisi shundaki, ko'plab qochqinlar boshpana yoki tranzit mamlakatlarning birinchi mamlakatlarida yashash imkoniyatlari, siyosiy va iqtisodiy bosimlar, kamsitishlar, huquqlar yoki fuqarolikka kirish imkoni yo'qligi sababli o'zlari uchun kelajakni ko'rmaydilar. Shuning uchun ham ba'zilar himoya izlab oldinga intilishadi. Bunday ikkilamchi harakatni asl sayohatning davomi yoki alohida migratsiya tajribasi sifatida ko'rish kerakmi, bahsli. Crawley va Skleparis buni "o'z motivatsiyasi, qaror qabul qilish, rejalashtirish va intilishlari bilan boshqariladigan alohida jarayon" deb bilishadi²⁶.

Bundan farqli o'laroq, BMT Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligi qochqinlarni oldinga siljishga undaydigan kengroq omillarni, masalan, keng qamrovli yechimlarning yo'qligi va mezbon mamlakatlarda boshpana berish tartib-qoidalariga kirishdagi to'siqlarni ta'kidlaydi²⁷. Gretsiya va Turkiyadagi qochqinlar bilan suhbatlar Krouli va Skleparisni e'tibor bering, "ba'zida bizning afg'onistonlik respondentlarimiz mojarolardan qochgan "qochoqlar" bo'lishgan, boshqalari esa o'z hayotini yaxshilashga intilayotgan "migrantlar" bo'lishgan. Bu, xususan, murakkab va qarama-qarshi davlat siyosati tufayli shaxslarning turli huquqiy va ma'muriy toifadagi muhojirlar (jumladan, qochqinlar) o'rtasida makon va vaqt o'rtasida qanday o'tishlari mumkinligini mukammal tasvirlab beradi. Ikkilamchi harakatlar global Shimoldagi siyosatchilar uchun asosiy tashvishga aylandi.

2016-yil Nyu-York deklaratsiyasiga ilova qilingan va Qochqinlar bo'yicha Global shartnomada takrorlangan Qochqinlar bo'yicha kompleks chora-tadbirlar doirasi (CRRF) davlatlarni qochqinlarning keyingi harakatini tartibga solishga va himoya qilishning qo'shimcha yo'llarini o'rganishga undaydi. Bularga gumanitar vizalar yoki koridorlar va boshqa insonparvarlik yordam dasturlari, masalan, qochqinlar uchun mehnat harakatchanligi imkoniyatlari kiradi²⁸. Olimlar ta'kidlaganidek, (vaqtinchalik) mehnat migratsiyasi mumkin bo'lgan to'rtinchi "bardoshli yechim" bo'lib, qochqinlarga, ayniqsa, uzoq davom etgan majburiy ko'chirilish holatlarida yanada munosib va o'zini o'zi ta'minlaydigan hayot kechirish imkonini beradi²⁹.

Migration into Europe?' (2016) 17 European Union Politics 345, 348; Frank Düvell, 'Paths into Irregularity: The Legal and Political Construction of Irregular Migration' (2011) 13 EJML 275.

²⁶ Heaven Crawley and Dimitris Skleparis, 'Refugees, Migrants, Neither, Both: Categorical Fetishism and the Politics of Bounding in Europe's "Migration Crisis"' (2018) 44 Journal of Ethnic and Migration Studies 48, 56.

²⁷ UNHCR, 'Onward Movement of Asylum-Seekers and Refugees: Discussion paper prepared for the Expert Roundtable on Onward Movement' (25 September 2015) para 4.

²⁸ New York Declaration, para 95; Swiss Refugee Council, 'Humanitarian Visas' <<https://www.refugeecouncil.ch/asylum-law/asylum-procedure/humanitarian-visas.html>> accessed 30 October 2019.

²⁹ Ryszard Cholewinski and Patrick Taran, 'Migration, Governance and Human Rights: Contemporary Dilemmas in the Era of Globalization' (2009) 28(4) RSQ 1; Katy Long, 'When Refugees Stopped Being Migrants: Movement, Labour and Humanitarian Protection' (2013) 1 Migration Studies 4; see also Chapter 61 in this volume.

Qochqinlarga muhojir sifatida munosabatda bo'lishning salbiy tomoni shundaki, u davlat organlari va fikr bildiruvchilarni Qochqinlar to'g'risidagi konventsiyaning o'ziga xos tamoyillarini va shu tariqa Davlatlarning qochqinlar oldidagi o'ziga xos majburiyatlarini pasaytirishga olib kelishi mumkin. Qochqinlarga xalqaro himoyaga muhtoj shaxslar sifatida emas, balki iqtisodiy rivojlanish agentlari sifatida e'tibor qaratish ham davlatlarni zaif guruhlarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish bo'yicha o'z majburiyatlarini qisqartirishga undashi mumkin. O'tmishda ba'zi davlatlar qochqinlarning "imtiyozli" toifalarini e'tibordan chetda qoldirgan yoki kasal, qari yoki nogironlarni boshqa joyga joylashtirishdan o'zini tiygan. Fuqarolik, ijtimoiy va iqtisodiy huquqlarni samarali ta'minlash bilan birga bo'lmasa, qochqinlar arzon ishchi kuchiga aylanishi xavfi ham mavjud. Bu borada Qochqinlar to'g'risidagi konventsiyadan ko'ra ko'proq xalqaro inson huquqlari huquqi muhim rol o'ynaydi.

Ko'chish huquqi insonning fundamental huquqlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu bo'lim asosiy huquq sifatida harakatlanish erkinligining asosiy rolini ta'kidlab, takrorlanuvchi "migratsiya inqirozlari" bilan tavsiflangan kontekstda va qochqinlar uchun cheklangan bardoshli yechimlar, migrantlarning (shu jumladan qochqinlarning) harakatchanligini oshirish ham ularning inson huquqlarini yanada samarali himoya qilishni ta'minlaydi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 13-moddasi va Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 12-moddasida belgilangan harakatlanish erkinligi huquqi shaxsning istalgan mamlakatni, shu jumladan o'z mamlakatini tark etish va o'z mamlakatiga qaytish huquqini o'z ichiga oladi. Juss buni "yarim huquq" deb ta'riflaydi, chunki migrantlar odatda bu davlat ruxsatisiz boshqa davlatga kirish huquqiga ega emaslar³⁰. Bundan farqli o'laroq, Guild va Stoyanova uchun boshqa davlatga kirish huquqining yo'qligi 12-moddaning eng muhim kuchli tomonlaridan biri bo'lishi mumkin, chunki chiqish huquqi o'z-o'zidan huquqdir; u ma'lum bir boradigan davlatga (yoki umuman biron bir mamlakatga) kirish huquqiga bog'liq emas. Qochqinlar uchun harakat erkinligi himoyani ta'minlashning muhim qismidir. Shunga qaramay, u bir qator chora-tadbirlar, jumladan, ayrim kelib chiqish mamlakatlari tomonidan chiqib ketish huquqini cheklash, tranzit mamlakatlar tomonidan chegara nazorati va boradigan davlatlarning oldini olish siyosati, jumladan, ularning chegaralaridan tashqarida ushlab turish choralari bilan keskin qisqartirildi³¹.

Zieckning ta'kidlashicha, boshqa davlatlarga hujjatsiz harakatni nazorat qilishda yordam berish maqsadida tark etish huquqini cheklash, hatto tegishli xalqaro majburiyatlarga muvofiq amalga

³⁰ Satvinder Juss, 'Free Movement and the World Order' (2004) 16 IJRL 289, 293.

³¹ Note, for example, cooperation between European and Libyan authorities in order to intercept migrants: European Commission, 'European Agenda on Migration: Continuous Efforts Needed to Sustain Progress' (Press Release, 14 March 2018) <https://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-1763_en.htm> accessed 12 November 2019; Andrea Segre, Riccardo Biadene, and Dagmawi Yimer (eds), *Come un uomo sulla terra* (Pal Color Broadcast System 2008).

oshirilgan bo'lsa ham, jamoat tartibini asoslab bo'lmaydi. Darhaqiqat, Goodwin-Gill va McAdam ta'kidlaganidek, "boshpana so'rash huquqi, harakatlanish erkinligi huquqi va Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktn bilan himoyalangan huquqlar yig'indisi bilan birgalikda o'qilganda, shaxsning himoya izlab o'z mamlakatini tark etish huquqini hurmat qilish davlatlarning majburiyatini bildiradi. Xuddi shunday, Xalqaro va Yevropa inson huquqlari bo'yicha sud amaliyotiga tayangan holda, Guild va Stoyanova ta'kidlashicha, "shaxsning boshqa davlatga kirish imkoniyati yoki huquqi borligini ko'rsatish, shaxsning o'z hududini tark etish huquqi davlatlarning erkin huquq himoyasiga aralashuvi uchun asos bo'lmaydi. Xalqaro qochqinlar huquqi qochqinlar uchun harakatchanlikni nazarda tutmaydi. Qochqinlar to'g'risidagi konvensiyaning 26-moddasi faqat qabul qiluvchi davlatda qonuniy mavjud bo'lgan qochqinlarning yashash joyini tanlash va shu mamlakat ichida erkin harakatlanish huquqiga taalluqlidir. Masalan, Qochqinlar to'g'risidagi konvensiya qochqinning xalqaro harakatchanligi qayerda tugashini belgilamaydi va qochqinlar biron bir davlatdan boshpana so'rashga majbur emas. Aksincha, barcha uchun inson harakatchanligini ta'minlash 2015 yilgi Barqaror rivojlanish maqsadlarining integratsiyalashgan siyosat maqsadidir³² va Migratsiya bo'yicha Global kelishuvga³³ kiritilgan bo'lib, u xalqaro mobillikni liberallashtirish uchun siyosat va amaliyotda bo'lishi kerak bo'lgan o'zgarishlar ro'yxatini taqdim etadi.

Xulosa

Qochqinlar haqiqatan ham muhojirlarning bir toifasi. Bu qochqinlarning alohida ekanligini inkor etmaydi. Qochqinlarni tan olish va himoya qilishning me'yoriy va institutsional asoslari saqlanishi va qo'llab-quvvatlanishi kerak. Biroq, qochqinlarni muhojir sifatida konsepsiyalash bo'yicha ko'plab xavotirlar asosida ixtiyoriy (iqtisodiy) va majburiy (siyosiy) ikkilik qochqinlar huquqlarini ilgari surish uchun samarali yondashuv emas, ayniqsa majburiy migratsiyaning hozirgi sharoitida. Qochqinlar to'g'risidagi konvensiyaning ba'zi asosiy qoidalari ko'p sonli majburiy muhojirlarni himoya qilishdan chetlatish ta'siriga ega. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro va mintaqaviy qonunlar ma'lum darajada bo'shliqni to'ldirishga yordam berdi.

Inson huquqlari to'g'risidagi qonun qochqinlarga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan zaiflikning kesishuvchi elementlarini (jins, yosh, din va boshqalar) yaxshiroq hisobga oladi va qochqinlar huquqlarini shakllantirish va kengaytirishda muhim rol o'ynadi. Ajablanarlisi shundaki, davlatlarning oldini olish strategiyalari noqonuniy faoliyatni kuchaytirdi. Tranzit yoki maqsadli mamlakatlardagi er osti mehnat bozorlari hujjatsiz muhojirlarga, shu jumladan

³² UNGA, Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, UN doc A/RES/70/1 (21 October 2015).

³³ Global Compact for Migration, paras 21, 22, 34. https://refugeemigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf

qochqinlarga chegaralarda omon qolish imkonini beradi. Kontrabanda guruhleri muhojirlarga pul evaziga harakatlanish imkoniyatlarini taqdim etadi. Vijdonsiz yollovchilar, uy egalari, ish beruvchilar va boshqalar muhojirlarni hokimiyatga qoralash tahdidi ostida ekspluatatsiya qilish uchun bu xavfli vaziyatdan foydalanadilar.

Bu tahdid ekspluatatsiyani qoralashga jur'at eta olmaydigan ko'pchilik hujjatsiz muhojirlarni o'chiradi. Shunday qilib, harakatchanlikni cheklash ko'plab muhojirlarni (jumladan, qochqinlarni) yer ostiga itarib yuboradi va oxir-oqibat jinoiy guruhlarni subsidiya qiladi. Ushbu bobda, aksincha, davlatlar harakatchanlikni, ya'ni qonuniylashtirish, tartibga solish va soliq harakatchanligini boshqarishi kerakligi ta'kidlangan.

Bu borgan sari boshqarib bo'lmaydigan va qimmatga tushadigan "qal'a"ni yaratishdan qochadi va tobora ko'proq odamlarga o'z maqsadlari yo'lida kelib-ketishiga, o'z hayotini tanlashga imkon beradi – inson qadr-qimmatining asosiy elementlaridan biri. Bobning yakuniy qismida "migratsiya inqirozlari" ning yechimi sifatida barcha uchun xalqaro harakatchanlikni samarali osonlashtirish so'ralgan. Bu chegara nazoratini kamaytirishni anglatmaydi. Aksincha, chet elliklarga chegarachilar tomonidan tekshirilishi mumkin bo'lgan tegishli sayohat hujjatlariga kirishni osonlashtirish va xavfsizlik agentliklariga ularni ochiqdan-ochiq tekshirishga va o'z sa'y-harakatlarini xavfli ozchilikka qaratishga imkon berish orqali ularni yanada samaraliroq qiladi.

Rivojlanayotgan iqtisodiyotlar millionlab muhojirlarni (jumladan, qochqinlarni) birlashtirish imkoniyatiga ega. Biznes hamjamiyatlari doimiy ravishda ko'proq ishchilarni talab qiladi. Dunyo bo'ylab shaharlar qishloqdan yoki chet eldan millionlab muhojirlarni asosan to'siqlarsiz o'zlashtirgan. Muhojirlarning o'zlari, shu jumladan qochqinlar o'z ixtiyori, qat'iyatlilik, jasorat va ijodkorlik ko'rsatib, o'zlarining mezbon jamoalariga ijobiy ta'sir ko'rsatdilar. Biroq, ma'naviy va siyosiy yetakchilikning jamoaviy inqirozi mavjud. Siyosatchilar inson huquqlariga asoslangan strategik harakatchanlik va xilma-xillik siyosati va amaliyotlari qo'llab-quvvatlanadigan uzoq muddatli, barqaror qarashlarga rioya qilmaguncha, hozirgi "migratsiya inqirozi"ni hal qilib bo'lmaydi. Zamonaviy millatchilik, populistik rivoyatlarga qaramay, boshqalar kabi muhojirlarga ham o'z huquqlarini himoya qilish vakolatiga ega bo'lgan tinch va samaraliroq yondashuvni tasavvur qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasi (10.12.1948) <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights#:~:text=Everyone%20is%20entitled%20to%20all,property%2C%20birth%20or%20other%20status;>

<https://conferencea.org>

2. Xalqaro Mehnat Tashkilotining ishchi-migrantlar to'g'risidagi 97- sonli Konvensiyasi (1949-yilda qayta ko'rib chiqilgan) https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312242:NO;
3. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida xalqaro pakt (16.12.1966). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>;
4. Qochqinlar maqomi to'g'risida konvensiya (14.12.1950). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees>;
5. Fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning (apatridlar) maqomi to'g'risida konvensiya (1954 yil 1954 sentyabr) https://www.unhcr.org/ibelong/wp-content/uploads/1954-Convention-relating-to-the-Status-of-Stateless-Persons_ENG.pdf;
6. Mehnat migratsiyasi va mehnat migrantlarning ijtimoiy himoyasi sohasida hamkorlik to'g'risida Bitim (1994 yil) <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=4153>;
7. UN Department of Economic and Social Affairs, 'Definitions: Refugee, Migrant' (UN Refugees and Migrants) <<https://refugeesmigrants.un.org/definitions>> accessed 29 October 2019.
8. Council Regulation (EC) No 862/2007 of 11 July 2007 on Community Statistics on Migration and International Protection and Repealing Council Regulation (EEC) No 311/76 on the Compilation of Statistics on Foreign Workers [2007] OJ L199/23, art 2.1(b).
9. Canadian Red Cross, 'What is the Difference between a Refugee and a Migrant?' <https://www.redcross.ca/how-we-help/current-emergency-responses/past-emergency-responses/past-emergencies-and-disasters/domestic/2017/syrian-refugee-arrival-appeal/how-does-the-canadian-red-cross-help-refugees-and-migrants>
10. UNHCR, Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status and Guidelines on International Protection under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees, HCR/1P/4/ENG/REV.4 (1979, reissued 2019) para 62–4.
11. The Oxford Handbook of International Refugee Law, author Cathryn Costello (editor), Michelle Foster (editor), Jane McAdam (editor) 1337 Pages, 2021 year. <https://zlibrary.to/dl/the-oxford-handbook-of-international-refugee-law-1>
12. UNGA, Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, UN doc A/RES/70/1 (21 October 2015).
13. Global Compact for Migration, paras 21, 22, 34. https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf

<https://conferencea.org>

14. Heaven Crawley and Dimitris Skleparis, 'Refugees, Migrants, Neither, Both: Categorical Fetishism and the Politics of Bounding in Europe's "Migration Crisis"' (2018) 44 Journal of Ethnic and Migration Studies 48, 56.
15. Marta Bivand and Ceri Oeppen, 'Forced to Leave? The Discursive and Analytical Significance of Describing Migration as Forced and Voluntary' (2018) 44 Journal of Ethnic and Migration Studies 981.